

تصحیح و نقد مقدمه کتاب نفحات الرّحمن فی تفسیر قرآن (از دکتر حسینعلی ترکمان)

* عبدالحسین طالعی

۱. مقدمه

آیت الله شیخ محمد نهادنی (۱۲۹۱-۱۳۷۱ق / ۱۲۵۲-۱۳۳۰ش) از عالمان بزرگ سده چهاردهم، مجتهد، مفسر، اصولی و فقیه است که در خاندانی دانش پرور زاده شد. پدرش آیت الله میرزا عبدالرحیم نهادنی (۱۳۰۴-۱۳۳۷ق) زاده نهادن بود و پس از گذراندن مقدمات به نجف رفت و در محضر بزرگانی همچون شیخ انصاری و صاحب جواهر درس آموخت و سرانجام در سال ۱۲۸۹ به ایران بازگشت و به دعوت حاج مولا علی کنی در تهران اقامت گزید و تا پایان عمر در مدرسه مروی به تدریس اشتغال داشت.

برادرش میرزا محمد حسن - فرزند ارشد میرزا عبدالرحیم شیرازی - از سامرا، به مشهد رفت و تا پایان عمر (سال ۱۳۲۹ق) در آن دیار بود. شیخ محمد پس از تکمیل مقدمات در تهران و سطوح عالیه در نجف و پس از فوت برادرش به مشهد رفت و بیشتر عمر خود را در آنجا گذراند. آثاری در فقه و اصول و ریاضی نگاشت، ولی به

*. عضو هیئت علمی دانشگاه قم.

تفسیر نفحات الرّحمن شهرت یافت.

مؤلف، این تفسیر را در اوآخر عمر خود در طول چهار سال نگاشت؛ اما در یک آتش سوزی ناگهانی، همراه با دیگر یادداشتهای ایشان، از بین رفت. نهادنی با همت عالی، یک بار دیگر در طول سه و نیم سال، به نگارش مجدد تفسیر، اهتمام ورزید که در طول سالهای ۱۳۵۷ قمری در زمان حیات مؤلف، در چهار مجلد رحلی به چاپ رسید. این چاپ تحت نظر مؤلف و با تصحیح او انجام شد. در سالهای اخیر با تحقیق و تصحیح توسط بنیاد بعثت انتشار یافت. مقدمات این تفسیر، شامل چهل عنوان (چهل طرفه) به علوم قرآنی پرداخته که حسینعلی ترکمانی در کتاب خود به آن می‌پردازد.

۲. معروفی کلی کتاب

کتاب "تصحیح و نقد مقدمه نفحات الرّحمن" دو بخش دارد:
بخش اول در پانزده فصل، مروری بر مقدمات و متن تفسیر نفحات الرّحمن دارد که درباره آن به تفصیل سخن می‌گوییم. (ص ۲۱۰-۲۱۳)
بخش دوم (ص ۲۱۱-۴۳۲) متن کامل مقدمه نفحات را با تحقیق، تصحیح و تعلیق آورده است.

پایان کتاب، فهراس و نمایه هاست، شامل: فهرست منابع، فهرست تفصیلی مطالب، فهرست اعلام، فهرست کتابها، فهرست مکانها، فهرست قبایل و فرقه‌ها و ایام.

۳. فهرست کلی بخش اول

باب اول: شناسایی مفسر و کتاب نفحات الرّحمن فی تفسیر قرآن
فصل اول - شرح حال مفسر
فصل دوم - ویژگیهای کلی تفسیر نفحات الرّحمن در یک نگاه

فصل سوم - ویژگی های مقدمه نفحات الرّحمن

فصل چهارم - منابع تفسیری نفحات الرّحمن

فصل پنجم - کتاب شناسی تفسیر نفحات الرّحمن

باب دوم: تاریخ و حقانیت در نفحات الرّحمن فی تفسیر القرآن

فصل ششم - بررسی تاریخ قرآن از نگاه نهاوندی

فصل هفتم - بررسی حقانیت قرآن از نگاه نهاوندی

فصل هشتم - بررسی صفات و ویژگی های قرآن از نگاه نهاوندی

فصل نهم - بررسی آیه بودن بسمله از نگاه نهاوندی

باب سوم: تحقیق در برخی آرای تفسیری نفحات الرّحمن فی تفسیر القرآن

فصل دهم - گزارش پاره ای از آرای تفسیری نهاوندی

فصل یازدهم - تحقیق و گزارش امامت و ولایت در تفسیر نفحات الرّحمن

باب چهارم: روش تفسیری نفحات الرّحمن فی تفسیر القرآن

فصل دوازدهم - روش تفسیری نهاوندی

فصل سیزدهم - مناسبات سور در نفحات الرّحمن

فصل چهاردهم - اسباب نزول در نفحات الرّحمن

فصل پانزدهم - تفسیر مبهمات قرآن در نفحات الرّحمن

۴. فهرست چهل عنوان مقدمه تفسیر

از ویژگی های این کتاب، نگارش مقدمه ای بس طولانی اما مفید و منظم و روایی است. در مقدمه نفحات الرّحمن که تحت عنوان ۴۰ طرفه، یا فصل، تنظیم شده مطالب زیر مورد بحث و تحقیق قرار گرفت.

طرفه اول) بحث پیرامون اعجاز قرآن با استناد به آیات و اظهار عجز اعراب و تأیید ادبیان.

طُرفة دوم) تعریف کلامی معجزه، انواع معجزه، ابعاد اعجاز عقلی قرآن با استناد به روایات.

طُرفة سوم) مقایسه قرآن با تورات و انجیل و اثبات اعجاز قرآن به ویژه در اشتغال بر تعالیم ویژه و اشاره به علوم.

طُرفة چهارم) کیفیت نزول قرآن، فلسفه نزول بر بیت المعمور و یا قلب پیامبر ﷺ.

طُرفة پنجم) جمع و تدوین قرآن در زمان حیات پیامبر اکرم ﷺ، مفهوم جمع، ادله جمع، اقدامات علی ظاهر و دیگر صحابه، تحلیل و رد روایات جمع توسط خلفا.

طُرفة ششم) تحلیل ادعای جمع قرآن در سه دوره زمانی خلفا.

طُرفة هفتم) توقیفی بودن نظم و ترتیب سوره‌های قرآن.

طُرفة هشتم) ترتیب موجود در قرآن کریم غیر از ترتیب نزولی آن است.

طُرفة نهم) اسمی و صفات قرآن و وجه تسمیه و توصیف آن.

طُرفة دهم) اثبات عدم وقوع تحریف در قرآن، تحلیل دیدگاههای معارض، نقل قولهای فراوان از علماء و دانشمندان طراز اول شیعه در اثبات تحریف ناپذیری قرآن.

طُرفة یازدهم) تعداد سوره‌های قرآن و راز اختلاف در برخی شمارشها.

طُرفة دوازدهم) توقیفی بودن نامگذاری سوره‌ها.

طُرفة سیزدهم) دلیل نامگذاری سوره‌ها به: طوال، مئین، مثانی، مفصل و...

طُرفة چهاردهم) فلسفه تقطیع قرآن به سوره‌های متنوع و راز تفاوت سوره‌ها (از نظر کوتاهی و بلندی سوره‌ها).

طُرفة پانزدهم) بسمله جزو تمام سوره‌های قرآن، جز سوره توبه است.

طُرفة شانزدهم) آیات قرآن مشتمل بر محکم و متشابه بوده و علم به متشابه مخصوص پیامبر ﷺ و امامان است.

طُرفة هفدهم) فلسفه متشابه بودن برخی آیات و شمارش تعداد آیات متشابه.

طُرفة هجدهم) مفهوم حروف مقطعه و متشابه بودن آن.

طُرْفَة نوزدهم) تحقیق پیرامون تفسیر و تأویل، تفسیر و باطن قرآن، تعیین راسخان در علم و علم به تأویل، ادله مخالفان تفسیر قرآن، لزوم مراجعه به روایات تفسیری امامان در تفسیر قرآن.

طُرْفَة بیستم) تحقیق پیرامون نسخ، امکان وقوع نسخ، معرفی آیات ناسخ و منسوخ، انواع نسخ.

طُرْفَة بیست و یکم) ابطال نظریه نسخ تلاوت که علمای عامه آن را مطرح کرده‌اند.

طُرْفَة بیست و دوم) ظاهر و باطن قرآن، و اثبات اینکه علوم و دانش پیامبر ﷺ و امامان همگی از قرآن است.

طُرْفَة بیست و سوم) در اثبات اینکه تمام قرآن در ارتباط با ولایت ائمه اطهار علیهم السلام نازل شده است (وجوب اطاعت، جایگاه موافقان و مخالفان).

طُرْفَة بیست و چهارم) در رد این ادعاه که ظاهر آیات حجت نیست، بلکه معانی باطنی آن مورد نظر شارع است.

طُرْفَة بیست و پنجم) عدم حجت امارات شرعی در تفسیر آیات غیر احکام.

طُرْفَة بیست و ششم) عدم تعارض و تناقض در آیات قرآن به همراه ذکر مواردی از تعارض ظاهری آیات و تحلیل آن.

طُرْفَة بیست و هفتم) افضلیت قرآن بر دیگر کتابهای آسمانی.

طُرْفَة بیست و هشتم) افضلیت آموزش و یادگاری قرآن نسبت به تمام اعمال دینی.

طُرْفَة بیست و نهم) تحقیق پیرامون محافظت از قرآن به عنوان مهم‌ترین وظیفه عبادی و تحلیل روایات واردہ.

طُرْفَة سی ام) ثواب تلاوت قرآن.

طُرْفَة سی و یکم) آداب تلاوت قرآن.

طُرْفَة سی و دوم) دعاها و ذکرها یی که خواندن آن پس از تلاوت آیات، مستحب

است.

طُرْفَةُ سَيِّدِ وَسَوْمٍ) تحلیل این ادعای عامه که به فراموشی سپردن آیات و سوری که در حافظه قاری است، گناه می‌باشد.

طُرْفَةُ سَيِّدِ وَچهارم) کراحت ختم قرآن درکمتر از سه روز به خاطر مغایرت با اصل تدبیر و تفکر در آیات.

طُرْفَةُ سَيِّدِ وَپنجم) در اثبات اینکه ختم کننده قرآن، متسجّاب الدعوه است.

طُرْفَةُ سَيِّدِ وَششم) فضایل سوره‌ها نسبت به یکدیگر.

طُرْفَةُ سَيِّدِ وَهفتم) فضایل آیات نسبت به یکدیگر.

طُرْفَةُ سَيِّدِ وَهشتم) قرآن شامل آثار و خواص دنیوی و اخروی است.

طُرْفَةُ سَيِّدِ وَنهم) برخی سوره‌ها دارای خواص و مشخصات ویژه‌ای در درمان بیماریهای روحی و جسمی است.

طُرْفَةُ سَيِّدِ وَچهلم) خواص و آثار دنیوی برخی آیات.

۵. مروری بر مباحث باب اوّل کتاب

فصل اوّل، به شرح حال مفسّر می‌پردازد (ص ۱۵-۲۸) که سطور پیشین این مقاله بر اساس آن نوشته شد.

فصل دوم، ویژگیهای کلّی این تفسیر را در یک نگاه مرور می‌کند، و غالباً یک یا دو شاهد برای نظر خود می‌آورد. (ص ۲۹۰-۴۴)

در این فصل، بیست و یک ویژگی مثبت و دوازده کاستی برای آن بر می‌شمرد. از جمله جنبه‌های مثبت تفسیر: تفسیر قرآن به قرآن، تفسیر قرآن به روایت، اختصار در مباحث ادبی و نحوی، اجتناب از بحث وجوده قرائات، اهتمام به مسائل کلامی و اجتماعی و آیات الاحکام و امامت، توجّه به نظم آیات، رجوع به تفسیرهای اهل تسنّن (مانند فخر رازی و بیضاوی و ابوالسعود)، توجّه به اسباب نزول، تحلیل روایات.

نویسنده نکاتی را به عنوان کاستیهای این تفسیر بر می‌شمرد؛ از جمله: عدم ذکر منابع روایات، نقل ذهنی بعضی از آیات و روایات، فقدان بحثهای لغوی و عنوان‌بندی در مباحث و فهرست مطالب، عدم رعایت قواعد نگارش. مورد اخیر به آن سالها (حدود هشتاد سال پیش) بر می‌گردد و پاره‌ای دیگر را می‌توان به وضع خاص مؤلف حمل کرد؛ یعنی نگارش مجدد بعد از محو شدن کامل تنها نسخه موجود که در این میان، احساس کهولت و نگرانی از ناتمام ماندن اثر، نوعی شتاب‌زدگی به کار می‌دهد. طبیعی است که در مرحله استنساخ برای چاپ سنگی نیز - با وجود تصحیحهای مکرر - خطاهای چاپی روی دهد. در این موارد، بهتر است ناقد، خود را در جغرافیای ذهنی - محیطی مؤلف قرار دهد، نه اینکه براساس وضع فعلی خود یا امکانات پیشرفت‌هه فعلی حروف زنی و تصحیح سخن‌گوید.

در فصل سوم، پس از بیان فهرست چهل عنوان مقدمه نفحات الرّحمن، ابتدا به ویژگیهای مثبت و سپس به کاستیهای آن می‌پردازد. (ص ۴۵-۵۲)

از جمله ویژگی‌های مثبت مقدمه:

توجه به مضامین شیعی، پیگیری روایات از منابع شیعی، پرداختن به فضائل قرآن و وظایف قاری، اهتمام به ارتباط قرآن و امامان معصوم ظلیل، ضرورت تدبیر و تعقل در قرآن، نقد و بررسی سخنان مفسران مهم اهل تسنن، استناد به منابع درجه اول شیعی.

به نظر مؤلف کتاب، یکی از مهم‌ترین امتیازات مقدمه تفسیر، آن است که پس از تأليف اصل تفسیر نوشته شده ولذا ناظر به تمام دیدگاههای تفسیری مؤلف است. لذا از تنوع خاصی برخوردار است.

مؤلف کتاب نکاتی را به عنوان کاستیهای ساختاری و محتوایی بر می‌شمرد؛ از جمله: لزوم تلخیص در عناوین فصول که بعضی از آنها را می‌توان در هم ادغام کرد؛ فقدان فهرست و مستندات و سند روایات؛ اشکالات نگارشی با ناکافی بودن

مباحث؛ عدم استناد به منابع شیعی در طرفه ۶ و ۷ (جمع و ترتیب سوره‌ها).
نگارنده این سطور، تذکری را که پیش از این گفته شد، در اینجا نیز به یاد می‌آورد:
نگارش مجدد کتاب در سنّ کهولت و بدون دستیار و امکانات، به علاوه ابتکاری
بودن بعضی از مباحث. به حال، همواره باید در نظر داشت که در نگارش علمی
هیچ‌گاه نمی‌توان آخرين گام را ادعای کرد و هر کتابی که نوشته می‌شود، گامی است در
راهی بلند که باید دیگران ادامه دهند.

فصل چهارم، منابع تفسیری نفحات الرحمن را بیان می‌دارد که در آن، به قرآن،
حدیث (پیامبر، امامان، صحابه و تابعین)، عقل و اجماع می‌پردازد. (ص ۵۳-۷۴) در
همین فصل، بازتاب اندیشه‌های قرآن‌پژوهان سنّی در نفحات الرحمن را می‌خوانیم (ص
۶۱-۶۸) که در چند شکل خود را نشان می‌دهد: نقل قول از آنها با پذیرش، نقل قول با
نقادی، اقتباس از آنها با ذکر مأخذ یا بدون آن، تضمین آنها و... در هر مورد،
شواهدی ارائه شده است. در همین بحث، علّت تقدّم تلاش‌های قرآنی دانشمندان
سنّی بیان شده که قابل تأمل است. (ص ۶۶)

در فصل پنجم، ۵۱ منبع از روی اصل آن استخراج شده است (ص ۷۵-۷۸) این
منابع، کتب درجه اول شیعه و سنّی است که به ترتیب، کتابهای تفسیری، حدیثی،
فقهی، اخلاقی، رجالی و کلامی را در بر می‌گیرد.

۶. مروری بر مباحث باب دوم کتاب

باب دوم، فصول ۹ تا ۶ را در بردارد.

فصل ششم، تاریخ قرآن را از نگاه نهادنی بررسی می‌کند، در سه عنوان: نزول
قرآن، جمع و تدوین قرآن در دو مرحله (ص ۸۱-۸۵).

فصل هفتم، به بررسی حقانیت قرآن از دیدگاه نهادنی می‌پردازد (ص ۸۶-۹۸)،
شامل عناوین: عدم تحریف قرآن (وردنسبت تحریف به ثقة الاسلام کلینی)، اعجاز
قرآن (و مسئله رابطه قرآن با دانش‌های بشری).

فصل هشتم، دیدگاه نهادنی را در مورد ویژگیها و صفات قرآن می‌کاود (ص ۹۴-۱۱۴) با عنوانین: اسمی و صفات قرآن (برگرفته از آیات مختلف)، برتری قرآن بر تمام کتابهای آسمانی، فضیلت تلاوت قرآن، فضایل و خواص درمانی سور و آیات (شامل نقد نویسنده کتاب بر مباحث نفحات الرّحمن)، فضیلت آموزش قرآن (آموزش ظاهری و باطن قرآن، نه فقط ظاهر آن که ضمن آن، از مهجور ماندن کتاب خدا در زمان خود شکایت می‌کند).

فصل نهم، جزئیت بسمله (آلیه شریفه بسم الله الرحمن الرحيم) در قرآن را از دیدگاه نهادنی به بحث می‌نشیند. (ص ۱۱۵-۱۲۶) عنوانین این فصل چنین است: حکمت شروع سوره‌ها با بسمله بر اساس روایات و توضیح آنها، توضیح بسمله (مفردات و ترکیب)، بررسی نظرات مذاهب اقالیم قبله در مورد احکام بسمله و...

۷. مرور مطالب باب سوم

باب سوم شامل فصل ۱۰ و ۱۱ کتاب است.

فصل دهم، پاره‌ای از آرای تفسیری نهادنی را گزارش می‌کند. (ص ۱۲۹-۱۴۹) با عنوانین: اراده خدا و اختیار انسان (بحث تفصیلی در نفعی جبر)، بررسی مسئله ختم بر قلوب و نسبت آن با اختیار انسان (بحث قدرت و اختیار) نقش انگیزه‌ها در فصل انسان، وجوب امر به معروف و نهی از منکر، واجبات به عنوان الطاف الهی، اثبات صفات خدا از طریق آیات تکوینی، نصب امام کار خدادست نه خلق، عدم برتری و حاکمیت کافران بر مؤمنان.

فصل یازدهم، مطالب مربوط به امامت و ولایت رادر متن تفسیر بررسی می‌کند (ص ۱۷۷ - ۱۵۰) این فصل را می‌توان به لحاظ موضوعی، زیر مجموعه فصل پیشین دانست. ولی به دلیل فراوانی و گسترده‌گی مباحث امامت در این تفسیر، یک فصل مستقل و نسبتاً مفصل به خود اختصاص داده است.

در این فصل، سه عنوان بررسی می‌شود: استنادات روایی به سنت امامان،

تحلیل اصل امامت در قرآن (به ویژه آیه ابتلای ابراهیم = بقره (۲) / ۱۲۴)، تحلیل از اهل بیت رسول ﷺ و معرفی شأن و عظمت آنان (به ویژه آیات مائده (۵) / ۵۵، مائده (۵) / ۶۷، آل عمران (۳) / ۶۱)، انحصار راسخون در علم به اهل بیت ﷺ، آیه «مَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ» مصاديق اولی الامر (پاسخ به اشکال فخر رازی).

۸ مرور مطالب باب چهارم

این باب، فصل ۱۲ تا ۱۵ را شامل می‌شود.

فصل دوازدهم، روش تفسیری نهاوندی راییان می‌دارد (ص ۱۸۱ - ۱۹۳) با عنوانی: «شیوه ترتیبی (با تفاوت حجم تفسیر در موارد مختلف)، روایات تفسیری، نظم سوره‌ها، توجه به اسباب نزول، اجتناب از ورود به بحث قرائیات، تفسیر به دوزبان (فارسی و عربی)، طرح برداشت‌های شخصی، تبیین و توضیح واژه‌ها، استنادات تفسیری (به مفسران شیعه و سنتی)، طرح فضائل سوره‌ها.

فصل سیزدهم، به مناسبات سوره‌ها در نفحات الرحمن اختصاص دارد (ص ۱۹۴ - ۱۹۸) به عنوان نمونه، تناسب بین سوره‌های حمد تا انعام را از دیدگاه نهاوندی بررسی می‌کند.

فصل چهاردهم، در مورد اسباب نزول در نفحات الرحمن است (ص ۱۹۹ - ۲۰۱) به عنوان نمونه، سبب نزول آیه ۲۶۷ سوره بقره.

فصل پانزدهم، در باب تفسیر مبهمات قرآن در نفحات الرحمن است (ص ۲۰۲ - ۲۰۷) مؤلف کتاب، ابتدا پیشینه نگارش در باب مبهمات قرآن را در میان دانشمندان شیعه و سنتی می‌کاود. سپس به مبهمات چند آیه بر اساس نفحات الرحمن می‌پردازد، از جمله: (بقره (۲) / ۲۸۵) (کسی که با حضرت ابراهیم ﷺ مناظره کرد)، (آل عمران (۳) / ۷۲) (گروهی از اهل کتاب)، (مائده (۵) / ۱۱) (گروهی از کافران که نقشه شومی در سرداشتند).

طبعاً این‌گونه مسائل بر مبنای روایی و نقلی حل می‌شود.

۹. مروری بر بخش دوم

مؤلف کتاب، متن کامل مقدمهٔ فتح‌الرّحمن را بر اساس تنها نسخهٔ موجود (چاپ سنگی) تحقیق و تصحیح کرده است. در این تحقیق کارهای زیر انجام شده است: تقویم نص، توضیح واژه‌ها، توضیح اعلام متن، اخراج مصادر (قرآن و حدیث و...)، آوردن متن کامل خبر در پاورپوینت، ویرایش متن. باید دانست که بعضی از این عناوین (طُرفه‌ها) حجمی بسیار کوتاه (کمتر از یک صفحه) دارد، مانند طُرفهٔ ۱۲ (بیان معنی سوره و توقیعی بودن آن)؛ چنانچه بعضی دیگر را به تفصیل بررسی کرده است، مانند طُرفهٔ ۱۶ (محکم و متشابه)، طُرفهٔ ۱۹ (تفسیر و تأویل)، طُرفهٔ ۲۲ (ظاهر و بطن قرآن) و... که این گونه موارد، در حدّ یک مقاله یا رساله مستقل تواند بود.

تلاش مؤلف کتاب در این بخش، بسیار ارزشمند و نمونه یک تحقیق موفق متن است.

۱۰. نمایه‌ها و فهراس

در باب نمونه‌ها و فهراس چند نکته گفتنی است:

- ۱) در فهرست منابع، بعضی از نامها به وجه غیر شهر یا شکل غیر استاندارد آمده است.
مثالاً: ابن‌زین‌الدین، حسن‌بن‌علی، معالم‌الدین... (ص ۴۳۳)؛ بیانات (ص ۴۳۴) که باید نام نویسنده مقاله سرشناس باشد نه نام نشریه.
- ۲) در همین فهرست، قرآن‌کریم در حرف، قاف آمده که معمولاً به دلیل قداست و ارزش، خارج از ترتیب الفبایی و در صدر فهرست یاد می‌شود.
- ۳) فهرست تفصیلی در آخر کتاب (ص ۴۴۱ - ۴۴۸). همراه با فهرست اجمالی در ابتدای کتاب (ص ۵ - ۶) ترکیبی مناسب و جالب ارائه می‌کند که در کتابهایی با حجم زیاد، توصیه می‌شود.

- (۴) در فهرست کتابها، یکی از مداخل «كتب القيمة» (ص ۴۷۱) آمده که خطاست. این مدخل بر اساس این جمله از پاورقی کتاب استخراج شده است: ابن‌فارس صاحب الكتب القيمة منها معجم... (ص ۲۲۲)
- (۵) نمایه آیات - دست کم آیات مورد بحث و بررسی در کتاب - بسیار برابر فایده آن می‌افزاید.

۱۱. چند نکتهٔ دیگر

- ۱) ساختار این کتاب، به گونه‌ای است که در سطوح مختلف برای پژوهش و آموزش به کار می‌آید. بخش اول آن علاوه بر اینکه به صورت خودآموز قابل استفاده است، به عنوان درسی یا کمک درسی در سطوح کارشناسی و کارشناسی ارشد رشته‌های قرآن و حدیث مفید است؛ چنان‌که بخش دوم آن - متن عربی مقدمهٔ نفحات الرّحمن - در سطوح بالاتر نیز مفید تواند بود.
- ۲) بخشی از اهمیت و جایگاه این کتاب، از آن روست که به گونهٔ ساختارمند و استوار به علوم قرآنی می‌پردازد. از یک سو، کتاب نفحات الرّحمن به دست مجتهدی مسلم، فقیهی اصولی و عالمی بزرگی برخاسته از حوزهٔ دیر سال نجف نوشته شده، گرچه متأسفانه گمنام مانده است. از سوی دیگر، پژوهش حاضر نیز با ساختار استوار دانشگاهی به کاوش در آن پرداخته است.
- ۳) کمبود کتاب در حوزهٔ علوم قرآنی با رویکرد شیعی، مشکلی است که دانشوران درد آشنا را می‌آزاد. پاره‌ای از آنان را از ارائه این اندیشه باز می‌دارد، و پاره‌ای دیگر را به اندک کتابهای موجود - بعضًا غیر دقیق - می‌کشاند. پیامدهای این تصمیم‌ها بر کسی پوشیده نیست. گام استواری که با این کتاب برداشته شده، گرچه به گامهای بلند استوار دیگر نیاز دارد، ولی در حدّ خود قابل تقدیر و ارج‌گذاری است.
- ۴) پیشنهاد می‌شود منتخبی از مطالب این کتاب به شکل درسنامه‌ای در علوم

قرآنی گزینش و تدوین شود، تا بهره‌گیری آموزشی آن بیشتر شود؛ باشد که دانشوران، گرد غربت و مهجوری را از سر و صورت این حقایق بزدایند.

(۵) روشن است که نوع ورود و خروج علوم قرآنی با رویکرد شیعی، تفاوت اساسی با گونه مشابه آن در آثار اهل تسنن دارد، چراکه در گونه اول، منابع در حوزه قرآن و عترت است؛ ولی گونه دوم، قرآن به تنها یی یا حداکثر همراه با کلمات صحابه و تابعین و مفسران. تفاوت ماهوی میان این دو گونه بر آشنايان راه مخفی نیست. سلف صالح، در چنین مواردی، کمر همت می‌بستند و به فرهنگ سازی می‌اندیشیدند؛ چنان‌که محدث خبیر قرن یازدهم، شیخ فخرالدین طریحی در برابر کتابی مانند النهاية، کتابی دیگر به نام *مجمع البحرين* می‌نویسد تا نیاز به تبیین مفردات را در فضایل شقلین برأورده.

همان ضرورت، امروز در حوزه علوم قرآنی مطرح است که باید رویکرد شیعی در برابر رویکرد اهل تسنن و رویکرد غربی، به گونه نظام مفید و ساختاریافته تبیین گردد.

توفيق نویسنده و ناشر را از خدای حکیم آرزومندیم.